

Źródła przemocy w rodzinie

1. Podłoże popełniania przestępstw

Podłoże popełniania przestępstw należy rozpatrywać rozpoczynając charakterystykę sprawcy, wg badań Anny Pilszyk typowym napastnikiem jest mężczyzna z podstawowym wykształceniem, bezrobotny i nadużywający alkoholu. Inni badacze psychologii sprawcy również często zaznaczają, iż problemem jest alkoholizm jednego lub obojga rodziców oraz dalej warunki materialne, obniżona sprawność intelektualna i problemy emocjonalne. Na potwierdzenie tej tezy przeprowadzono eksperyment, który wykazał trudności w uzewnętrznianiu przeżyć emocjonalnych w pokojowy sposób oraz kontrolowaniu wyrażania uczuć szczególnie przez mężczyzn¹. Inne badania pokazują zależność pomiędzy doznawaniem przemocy w przeszłości i stosowaniem jej po założeniu rodziny, jednakże nie wszyscy badacze tej problematyki się z nią zgadzają uważając, iż jest to stereotypowe twierdzenie wynikające z zasady, że ofiara staje się katem. Potwierdzeniem jest opracowanie Spinetta i Riglera, z którego wynika, że tylko 10% osób stosujących przemoc domową ujawnia cechy i zachowania psychopatologiczne, źródłami sięgające przeszłości. „Inne badania kliniczne pozwoliły na wyodrębnienie mechanizmów psychopatologicznych sprzężonych z agresją. Są to: zależność, ambiwalencja i problemy z bliskością w związkach, podejrzliwość i zazdrość, brak satysfakcji z życia, brak szczęścia w związkach intymnych, agresywność, impulsywność, skłonność do gwałtu, stosowanie mechanizmów obronnych, tj. wypierania, zaprzeczania, projekcji,

¹ A. Pilszyk, *Obraz psychopatologiczny sprawcy przemocy w rodzinie*, „Psychiatria Polska” 2007, tom XLI, nr 6, s. 831.

niestałość nastroju, izolacja. Szczególne znaczenie mają postawy i zachowania określane jako dys socjalne, aspołeczne i antyspołeczne”². Pomaga to w zrozumieniu problemu oraz znalezieniu najlepszego rozwiązania ponieważ karanie, w takich sytuacjach, to nie wszystko, należy podjąć szeroką działalność psychoterapeutyczną aby doprowadzić by sprawca sam radził sobie z agresją.

Mówiąc o podłożu przemocy w rodzinie warto obalać stereotypy czyli rozpowszechnione w określonych grupach społecznych za pośrednictwem języka, silne i trwałe przekonania ujmujące osoby czy przedmioty, których dotyczą, w sposób zbyt uproszczony i przesadny³. „W ankiecie przeprowadzonej przez Centrum Praw Kobiet wśród sędziów wydziałów karnych województwa mazowieckiego aż 77% respondentów odpowiedziało, że przemoc w rodzinie bardzo często związana jest z nadużywaniem alkoholu przez sprawcę. Tylko niecałe 2% badanych było zdania, że nie ma istotnego związku między nadużywaniem alkoholu a przemocą”⁴. Pokazuje to, że przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości często ulegają sztafpowemu myśleniu ponieważ obecny stan badań pokazuje, że nie ma żadnego związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy przemocą, a alkoholem. Owszem często zjawiska te współwystępują, jednakże w tej parze alkohol jest tylko pewnym usprawiedliwieniem swojego zachowania, ponieważ przyczyna znajduje się w człowieku. Badacze podkreślają, że bardzo często temu złudzeniu ulegają kobiety wierząc, iż jeśli ich partner przestanie pić to problemy z przemocą się skończą, co oczywiście nie jest prawdą bo w takim wypadku akty fizycznej agresji często zastępowane są przemocą psychiczną czy seksualną. W celu rozwiązania wszelkich wątpliwości warto przytoczyć kilka badań, „przeprowadzone przez Straus’a i Gelles’a (1990) wskazują, że większość uzależnionych od alkoholu nie stosuje przemocy. Z kolei

² Tamże, s. 832.

³ T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1977, s. 8.

⁴ Red. M. Potocka, H. Dąbrowiecka, *Przemoc w rodzinie a wymiar sprawiedliwości*, Warszawa 2005, s. 59.

inne badania wskazują, że w 76% przypadków wśród tych, co nadużywają alkoholu do aktów przemocy dochodziło na trzeźwo (Kantor i Straus, 1987). Badania przeprowadzone przez Alice Walker's (1984) na 400 kobietach doznających przemocy wykazały, że 67% sprawców często nadużywało alkoholu, ale tylko 1/5 spośród nich była pod wpływem alkoholu podczas wszystkich incydentów związanych ze stosowaniem przemocy"⁵.

Jeśli przyczyna przemocy nie leży w alkoholu to w takim razie w czym? Inny stereotyp mówi, że istotny jest status społeczny. Analiza spraw sądowych pokazuje, że 70% sprawców miało wykształcenie podstawowe i zawodowe, przy czym należy zaznaczyć, że w Polsce 66% obywateli nie uzyskało wykształcenia średniego. Biorąc pod uwagę fakt, że w naszym kraju kobiety są wykształcone znacznie lepiej niż mężczyźni (badania CPK) oraz to, że nie można jednoznacznie powiedzieć, że ukończona szkoła przekłada się na status społeczny bezzasadne jest utrzymywanie, iż sytuacja majątkowa przekłada się na stosowanie przemocy. Oczywiście jest, że aby przejawiać przemoc finansową istotne jest posiadanie pewnych środków jednakże nigdzie nie odnajdziemy odpowiedzi na pytanie o ich wysokość, dlatego też należy kontynuować poszukiwania przyczyny.

Innym twierdzeniem jest prowokacja ze strony ofiary. Należy więc zadać sobie pytanie w jaki sposób małe dziecko może prowokować molestowanie, czy inne akty seksualne lub też partner godzący się na przemoc, gwałty i finansowe uzależnienie? Kontrargumentem w takiej sytuacji jest dewiacyjna postawa poszkodowanego, co jest bardzo interesujące, szczególnie, że o ile dorośli, choć i tak w tylnej części mogą taką przejawiać, to nikt mi nie wmówi, że dziecko lubi być bite, poniżane i wykorzystywane seksualnie ponieważ odczuwa wówczas przyjemność. Zdarza się, że u kobiet dotkniętych tym zjawiskiem rozpoznaje się paranoję czy współzależnienie, jednakże są to niezwykle rzadkie przypadki, do najczęstszych zalicza się jednak społeczny odbiór, czyli przy-

⁵ Tamże, s. 62.

słowiowe „co ludzie powiedzą”, uczucie, wiarę w poprawę, chęć utrzymania rodziny razem czy wrodzona uległość. Ofiara często, zupełnie bezzasadnie, obwinia samą siebie za zachowanie sprawcy przyjmując, że skoro była kara to musiała być i wina.

Zatem jeśli nie alkohol, narkotyki i inne substancje odurzające, status społeczny, wykształcenie, prowokacja ze strony ofiary i znęcanie się nad sprawcą w przeszłości to gdzie znajduje się przyczyna przemocy domowej? Aby odpowiedzieć na to pytanie należy wrócić do początku rozważań, mianowicie do osoby oprawcy. Wszystkie badania wskazują, że zarazem źródła jak i przyczyna wynikają z psychologicznego nastawienia, z których wyróżnić możemy chęć dominacji, wrodzoną lub nabytą skłonność do agresji, nieufność, zazdrość, niskie poczucie własnej wartości czy obawę przed odrzuceniem i utratą rodziny. Ukazuje to iż przyczyna przemocy domowej leży w psychologii sprawcy, na którą można skutecznie wpływać i da się ją leczyć za pomocą zarówno środków farmakologicznych jak i terapii indywidualnej czy grupowej.

1.1. Przemoc fizyczna

Rozpoczynając rozważania należy, dla zrozumienia tematu, wyjaśnić wykorzystane w pracy pojęcia. Wojewódzki program przeciwdziałania przemocy w rodzinie określa „przemoc fizyczną, czyli każde zachowanie, którego celem jest zadanie bólu fizycznego, uszkodzenie ciała, pogorszenie zdrowia lub pozbawianie życia ofiary. Przykłady: bicie, policzkowanie, popychanie, ciągnięcie za włosy, wykręcanie rąk, kopanie, duszenie, zadawanie ran, odmawianie koniecznej pomocy medycznej, pozbawianie jedzenia, picia, snu, zmuszanie do zażywania alkoholu, narkotyków”⁶. Inaczej choć bardzo podobnie definiuje ją poradnik dzielnicowego, w którym czytamy, że „przemoc fizyczna – jest to wszelkiego rodzaju bezpośrednie działanie z użyciem siły, którego rezultatem jest

⁶ *Wojewódzki program przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, Załącznik do uchwały nr XXXIII/315/2009 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 23 marca 2009 r., s. 13.

nieprzypadkowe zranienie, np. popychanie, obezwładnianie, policzkowanie, szczypanie, kopanie, duszenie, bicie otwartą ręką, pięścią lub przedmiotami, oblewanie wrzątkiem lub substancjami żrącymi, użycie broni itp.”⁷

Przemoc fizyczna charakteryzuje się występowaniem pewnych cykliów, etapów, pierwszym z nich jest faza narastania napięcia, jest to względnie niegroźne pobudzenie sprawcy, charakteryzujące się dążeniem do drobnych sprzeczek i kłótni. Wzrost napięcia powoduje pojawienie się agresji. W takiej sytuacji ofiary zachowują się dwojako albo bagatelizują sprawę myśląc, że to chwilowe nieporozumienie związane z problemami życia codziennego, lub też skupiają się na działaniach zapobiegawczych dążąc do tego aby taka sytuacja nie nastąpiła w przyszłości, czując się współodpowiedzialnym albo odpowiedzialnym za zachowanie samego sprawcy. Nie dopuszczają do zaistnienia przyczyny prowadzącej do określonego zachowania, całkowicie pomijając i nie skupiając się na prawdziwym problemie. Kolejna, to faza ostrej przemocy, w której nasilają się akty agresji, zwiększa się ich częstotliwość oraz skutki, sam sprawca ze zwykłego gwałtownika zmienia się w kata. Szuka on pretekstu, aby dać upust emocjom, drażni go każde zachowanie ofiary bez względu na obiektywną ocenę, wszczyna awantury z błahych powodów, które często mają tragiczne skutki. Jak i w poprzedniej tak i w tej sytuacji ofiary charakteryzuje dualizm postaw ponieważ osoby silne często wtedy szukają pomocy lub też decydują się odejść od takiego partnera. Inaczej w takim przypadku zachowują się osoby wycofane zamknięte w sobie lub całkowicie zdominowane ponieważ wyidealizowany obraz bliskiej osoby powoduje iż usprawiedliwiają jego działanie albo uważają, że problemu po prostu nie ma. Trzecia i ostatnia to faza miodowego miesiąca, podczas której wszystko ustaje sprawca, okazuje skruchę i miłość oraz zapewnia, że jego poprzednie zachowanie już nigdy nie będzie miało miejsca, ma to często źródła w ujawnieniu problemu osobom trzecim. Przez nasilenie się

⁷ T. Pietrzak, *Poradnik dzielnicowego: „przemoc w rodzinie”*, s. 2 i 3.

przeprosin, często połączonych z upominkami, zostaje uśpiona czujność ofiary ponieważ chce ona wierzyć w zapewnienia, że przemoc była tylko chwilową słabością, incydem, który się nie powtórzy. Wraz z końcem trzeciego etapu na nowo rozpoczyna się cykl przemocy, który jest znacznie groźniejszy ponieważ charakteryzuje się zwiększoną gwałtownością⁸.

Na zakończenie warto przedstawić badania pokazujące skalę oraz co ważniejsze profil ofiar. „Także przemoc fizyczna częściej dotyka kobiety (20%) niż mężczyzn (14%). Ofiarami tego rodzaju przemocy najczęściej były osoby młode pomiędzy 18 a 29 rokiem życia (23%), a najrzadziej badani w wieku 60 i więcej lat (12%). Częściej przyznawali, że byli ofiarami przemocy fizycznej mieszkańcy miast (18%) niż wsi (15%), a także częściej osoby rozwiedzione (45%) i kawalerowie/panny (23%) niż osoby zamężne/żonate (13%)”⁹. Dzięki powyższemu zestawieniu łatwiej, osobom zajmującym się przeciwdziałaniem i zwalczaniem przemocy fizycznej, jest odnaleźć grupę docelową.

1.2. Przemoc psychiczna

Przez przemoc psychiczną rozumie się „każde zachowanie, którego celem jest zmniejszenie poczucia własnej wartości, wzbudzenie w ofierze strachu oraz pozbawianie jej poczucia bezpieczeństwa i kontroli nad własnym życiem. Przykłady: ciągłe krytykowanie, powtarzanie, że jest głupia, brzydka, że nikt jej nie zechce, oskarżanie, grożenie, upokarzanie, poniżanie, wyzywanie, wmawianie choroby psychicznej, grożenie odebraniem dzieci, izolowanie od rodziny i przyjaciół, wrogi nastawienie dzieci, zabranianie opuszczania domu, stałe kontrolowanie”¹⁰. Inaczej choć bardzo podobnie określa ją Tomasz Pietrzak zaznaczając, że

⁸ H. D. Sasal, *Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Warszawa 2005, s. 29–30.

⁹ *Polacy wobec zjawiska przemocy w rodzinie oraz opinie ofiar, sprawców i świadków o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie*, wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, październik 2007, s. 30.

¹⁰ *Wojewódzki program przeciwdziałania...*, s. 13.

„przemoc psychiczna – jest to działanie prowadzące do zniszczenia pozytywnego obrazu własnej osoby, np.: wyśmiewanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzenie, narzucanie własnych poglądów, ciągle krytykowanie, kontrolowanie, ograniczanie kontaktów, stosowanie gróźb, szantażowanie”¹¹.

Przemoc psychiczna często określana jest chłodną ze względu na specyficzny charakter. Wydaje się być spokojniejsza i pozornie bezpieczniejsza od przemocy fizycznej, jednakże jej gwałtowność wyraża się w innej formie, a skutki u ofiar leczy się często latami. Przejawia się ona w dwóch typach zachowań, które mogą występować oddzielnie lub też przeplatać się ze sobą, mianowicie psychicznego gnębienia prowadzącego do obniżenia poczucia własnej wartości albo wszelkich zakazów mających na celu, pewnego rodzaju, zniewolenie osoby. Jej chłodny charakter polega na skrzętnym i powolnym realizowaniu wcześniej określonego planu. Sprawca doskonale zna ofiarę i jej słabe strony, wie gdzie uderzyć aby zrealizować cel, nie jest on co prawda pozbawiony skrupułów i często widzi i reaguje na cierpienie bliskiej osoby, jednakże odnajduje on usprawiedliwienie dla swojego działania, ponieważ chęć dominacji jest znacznie silniejsza. Takie zachowanie najczęściej wynika ze świadomości własnych braków i wad pewnego rodzaju niemocy, impotencji fizycznej lub psychicznej. Jest to niezwykle trudna w zwalczaniu przemoc ponieważ bardzo często sprawca jest nieświadomy skali krzywdy jaką wyrządza bliskiej osobie, dla niego jest to tylko słowo, wyzwisko, zakaz spotykania się z określoną osobą, jednakże ofiara o ile podda się raz takiemu zachowaniu, w przyszłości może doprowadzić do nasilenia się zjawiska, a co za tym idzie ograniczenia własnej wolności lub całkowitego się jej wyzbycia.

Po raz kolejny dane pokazują, iż to kobiety są szczególnie narażone na przestępczość domową, jednakże odmiennie od przemocy fizycznej, psychiczna dotyka osób znacznie starszych. Dodatkową informacją jest opinia zakładająca, że zła sytuacja mate-

¹¹ T. Pietrzak, *Poradnik dzielnicowego...*, s. 3.

rialna może być przyczyną jej występowania. „Przemoc psychiczna częściej dotyczy kobiet niż mężczyzn. Przynajmniej raz doświadczyło przemocy psychicznej 35% kobiet i 26% mężczyzn. Najbardziej przyznają, że były ofiarami przemocy psychicznej osoby w wieku 60 i więcej lat (27%), zaś najczęściej pięćdziesięciolatkowie (34%). Poza tym, przemoc tego rodzaju częściej dotyczy osób mieszkających w miastach (32%) niż na wsi (28%), a także częściej ankietowanych w złej (40%) niż w dobrej (28%) sytuacji materialnej. Przemocy psychicznej stosunkowo rzadko doświadczają ze strony członków rodziny osoby żonate lub zamężne (27%), za to stosowano ją wobec ponad dwóch trzecich (68%) osób obecnie rozwiedzionych lub w separacji”¹².

1.3. Przemoc seksualna

Wojewódzki program przeciwdziałania przemocy w rodzinie dość dosadnie i bezpośrednio określa „przemoc seksualną, czyli każde zachowanie mające na celu zmuszenie ofiary do podjęcia współżycia lub niechcianych zachowań seksualnych bądź deprecjonowanie jej seksualności. Przykłady: obmacywanie, gwałcenie, zmuszanie do uprawiania nieakceptowanych form współżycia (seks oralny, analny, sodomia, sadomasochizm), zmuszanie do współżycia z innymi osobami, wyśmiewanie preferencji seksualnych”¹³. Odrobinę delikatniej i taktowniej, choć równie zrozumiale, tematykę definiuje poradnik dla funkcjonariuszy Policji ponieważ zaznacza, że jest to „wymuszanie różnego rodzaju niechcianych zachowań w celu zaspokojenia potrzeb seksualnych sprawcy, np. nieakceptowane pieszczoty, praktyki seksualne, seks z osobami trzecimi, sadystyczne formy współżycia, krytykowanie zachowań seksualnych”¹⁴.

Przemoc seksualną należy rozpatrywać w dwojaki sposób ponieważ może ona być nakierowana na partnera lub dzieci, choć i w tym przypadku występuje możliwość mieszania się zjawiska.

¹² Polacy wobec zjawiska..., s. 29.

¹³ Wojewódzki program przeciwdziałania..., s. 13.

¹⁴ T. Pietrzak, Poradnik dzielnicowego..., s. 3.

Istotną różnicą jest to, że kiedy owo przestępstwo dotyka dzieci, jego podłoże wynika z dewiacyjnej postawy sprawcy, natomiast najczęściej u podstaw gwałtu lub dokonywania innych czynności seksualnych wbrew woli, na partnerze leży postawa, w której usprawiedliwieniem jest wypełnianie obowiązków wynikających z bycia z kimś czy też funkcjonowania w rodzinie. Podczas występowania tych aktów przemocy sprawca często nie czuje się winny przyjmując postawę, iż jemu się to należy lub też, że ofiara również czerpie z tego przyjemność. Największym problemem w zwalczaniu przestępczości seksualnej w rodzinie jest to, że ofiary milczą, czując wstyd oraz bojąc się reakcji otoczenia, cierpią dla zachowania pozorów normalności lub też boją się, że nikt im nie pomoże, nie uwierzy im lub ich po prostu nie zrozumie.

Wyniki badań ukazują zdecydowanie niższą skalę zjawiska w porównaniu do poprzednich zestawień jak również są znacznie uboższe, co może wynikać z trudności mówienia o problemie jakim jest przemoc seksualna. „Do doświadczenia przemocy seksualnej najczęściej przyznawały się osoby w wieku 50–59 lat (6%), a najrzadziej 18–29 lat (1%). Ta forma przemocy częściej dotyka także kobiety (5%) niż mężczyzn (1%) oraz częściej osoby z gospodarstw domowych w złej sytuacji materialnej (5%) niż w dobrej (1%)”¹⁵.

1.4. Przemoc finansowa

Mimo iż nie jest to nowy rodzaj przemocy, to dopiero od niedawna zaczęto o nim mówić i rozpatrywać w kategorii problemu, patologii czy rodzaju znęcania się. Mowa o przemocy ekonomicznej nazywanej również finansową określanej jako „każde zachowanie, którego celem jest ekonomiczne uzależnienie ofiary od sprawcy. Przykłady: zabieranie wynagrodzenia, kart kredytowych, zakazywanie wykonywania pracy zawodowej, niszczenie rzeczy osobistych, odmawianie pieniędzy na dom, kontrolowanie wydatków, ukrywanie informacji o stanie finansów rodziny, zmuszanie do podpisywania zobowiązań finansowych (kredyt, po-

¹⁵ Polacy wobec zjawiska..., s. 30.

życzka, weksel)”¹⁶. Bliźniaczo podobnie definiuje ją Tomasz Pietrzak, inaczej jednak określając przykłady jej stosowania ponieważ według niego „przemoc ekonomiczna – jest to działanie mające na celu całkowite uzależnienie finansowe ofiary od sprawcy, np. odbieranie zarobionych pieniędzy, uniemożliwienie podjęcia pracy, niezaspokajanie podstawowych potrzeb rodziny, okradanie, zaciąganie kredytów i zmuszanie do zaciągania pożyczek wbrew woli współmałżonka”¹⁷.

Na wstępie warto obalić mit mówiący o tym, że ten rodzaj przemocy występuje tylko wśród ludzi zamożnych, ponieważ uzależnić finansowo można w każdym przypadku wspólnego budżetu domowego. Cechą charakterystyczną jest brak występowania jakichkolwiek objawów zewnętrznych, ograniczenie wynika z postawy sprawcy, próbującego doprowadzić do obniżenia poczucia własnej wartości u ofiary, jak również ograniczenia jej możliwości samodzielnego funkcjonowania. Obniżanie wartości poszkodowanego wynika z przymusu ciągłego zwracania się o jakiekolwiek środki, często połączonego z prośbami, błaganiami czy robieniem czegoś w zamian, co może prowadzić, w relacjach partnerskich, do przemocy seksualnej natomiast ograniczenie funkcjonowania skupia się na braku wolności samodzielnego decydowania. Zdarza się, że w rodzinach dotkniętych tym zjawiskiem, domownikom „niczego nie brakuje”, sprawca dba o regularne opłacanie rachunków, uzupełnianie lodówki, jednakże ważne w tym przypadku jest uczucie niemocy i ograniczenia. Przemoc ekonomiczna może obejmować całą rodzinę lub też skupiać się tylko na partnerze, co w tym drugim przypadku wynika z irracjonalnego strachu przed utratą, uwarunkowanego możliwością wyboru.

Na poparcie słów warto zamieścić badania, które nie zaskakują ze względu na płeć i kategorię wiekową ofiar, jednakże poruszają istotną kwestię jaką jest zdrowie, warunkujące występowanie przemocy ekonomicznej. „Ofiarami przemocy ekonomicznej również częściej padają kobiety (10%) niż mężczyźni (6%). Znacznie

¹⁶ *Wojewódzki program przeciwdziałania...*, s. 13.

¹⁷ T. Pietrzak, *Poradnik dzielnicowego...*, s. 3.

częściej dotyka ona pięćdziesięciolatków (13%) niż czterdziestolatków (6%). Z deklaracji badanych wynika, że przemoc ekonomiczna jest rzadsza na wsi (7%) niż w mieście (9%) oraz wśród osób w dobrej sytuacji materialnej (5%) niż w złej (16%). Ofiarą przemocy ekonomicznej była co trzecia (31%) osoba rozwiedziona. Znamienne jest, że ta forma przemocy niemal dwukrotnie częściej dotyka osoby chore, niepełnosprawne i wymagające opieki (13%) niż osoby zdrowe, które w ogóle nie chorują (7%)¹⁸.

¹⁸ *Polacy wobec zjawiska...*, s. 29.